

*Het veranderende krantendiscours in **De Telegraaf**, **Het
Algemeen Handelsblad** en **Het Volk** rondom de
beurscrisis van 1929*

Jasper Teunissen

S1023505

Radboud Universiteit

Bachelorwerkstuk

15-06-2023

J. Brabers

Woordenaantal: 9838

Inhoudsopgave:

Inleiding.....3

Is er een crisisdiscours in opkomst?.....11

Is er een crisisdiscours ontstaan?.....17

De vernieuwende betekenis van ‘crisis’ in een crisisdiscours.....24

Conclusie.....29

Literatuurlijst.....31

Inleiding

In de huidige Nederlandse maatschappij kennen wij veel verschillende crises. Zo hebben wij vandaag de dag een stikstofcrisis, een klimaatcrisis en een asielcrisis. De impact van deze crises wordt dagelijks uitgebreid besproken in diverse media. Tot voorkort was Nederland in de ban van de coronacrisis, die veel impact had op de maatschappij. Gedurende deze periode waren de krantenpagina's ondenkbaar zonder bijdrages over de coronapandemie. Wanneer er een crisis is, schrijft de krant daarover. Ook in de twintigste eeuw schreven kranten over catastrofale gebeurtenissen die impact hadden op Nederland. Volgens historica Lotte Jensen, in haar boek *Crisis en Catastrofe* uit 2021, worden rampervaringen mede gestuurd door de media die verslag doen van deze gebeurtenissen. Jensen benoemt dan wel crisisgebeurtenissen van een ander catastrofaler kaliber, toch sluiten haar bevindingen uitstekend aan op deze casus. Jensen wil namelijk aan de hand van bronnenonderzoek zichtbaar maken hoe samenlevingen vroeger met rampen omgingen, welke vormen van veerkracht en solidariteit ze toonden en welke rol de media daarbij speelden.¹ Hoe massaler de media-aandacht is, hoe groter de kans is dat bepaalde rampen in het collectieve geheugen blijven, stelt zij.² Met dit onderzoek wil ik, door middel van krantenonderzoek, nagaan, of dit ook gold in het jaar 1929, toen er een economische crisis begon door toedoen van de beurskrach van 24 oktober.

De beurskrach van 1929, die het tijdperk inleidde van de economische crisis van de jaren dertig, kende een lange aanloop. Deze aanloop werd gekenmerkt door herstel, groei en optimisme. Tussen 1923 en 1929 groeide het Nederlandse bruto binnenlands product met 5 procent per jaar.³ De productie en de werkgelegenheid waren op een hoog niveau en bleven constant stijgen.⁴ Vanaf het moment dat veel geleend geld werd geïnvesteerd in aandelen, of de financiering daarvan, stagneerde de groeiende economie en kwam deze in verval terecht.⁵ Door technologische ontwikkelingen werd het eenvoudig mogelijk om met het geleende geld te investeren in aandelen. In het begin van september 1929 was er een breekpunt. De productiecijfers van de Amerikaanse industrie daalden en het vertrouwen in de economie nam af.⁶ Duizenden investeerders verkochten hun aandelen en op 24 oktober, ook wel bekend als

¹ Lotte Jensen, 'De opmars van *Disaster Studies*: nieuwe perspectieven in het rampenonderzoek' in: Lotte Jensen, *Crisis en catastrofe: De Nederlandse omgang met rampen in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2021) 7-24, aldaar 10.

² Idem, 11.

³ F. Boterman, *Tussen utopie en crisis: Nederland in het interbellum 1918-1940* (Amsterdam 2021), 116.

⁴ J.K. Galbraith, *De crash van 1929* (Amsterdam 2009), 29.

⁵ Idem.

⁶ Idem, 30.

zwarte donderdag, stortte de aandelenmarkt compleet in. Aandelenkoersen gingen onderuit en aandelen waren nagenoeg niks meer waard. Leningen, waarmee aandelen gekocht werden, konden niet meer terugbetaald worden aan de banken. Banken beschikten niet over voldoende liquide middelen, omdat spaargeld was geïnvesteerd in aandelen.⁷ Vele banken gingen failliet, de industriële productie werd gehalveerd, de werkeloosheid steeg explosief en de armoede onder de bevolking nam gigantisch toe.⁸ Een economische crisis was ontstaan. De crisis voedde tal van dictatoriale bewegingen, waaronder de NSDAP van Hitler. Op lange termijn had de crisis ook positieve gevolgen, namelijk dat de overheid de burgers beter moest beschermen tegen economische wisselvalligheid.⁹

Dit onderzoek richt zich op de Nederlandse kranten kort vóór en kort na de beurskrach van 1929. Vanuit het perspectief van het onderzoek van Jensen, wil ik nagaan op welke manieren Nederlandse media verslag deden van de crisis en of zij invloed hadden op het ontstaan van een crisisgevoel bij het publiek. Ik behandel hiervoor drie kranten: *De Telegraaf*¹⁰, *Het Algemeen Handelsblad*¹¹ en *Het Volk*¹², wat drie veelgelezen kranten waren gedurende de tussenoerlogse periode. Alle drie de kranten verschilden in deze tijdsperiode wat betreft de werkwijze, de ideologische opvatting en de berichtgevingtoon, wat verderop in het onderzoek uitgebreid wordt toegelicht. Door deze verschillen kan ik drie perspectieven weergeven hoe de kranten de beurskrach verwerkten. Door het analyseren van die krantperspectieven wordt ook duidelijk of er daadwerkelijk een verschil is tussen deze kranten in de ontwikkeling van het discours en het begrijpen van een opkomende crisis. Het is vanzelfsprekend dat de kranten de beurskrach bespraken, maar op welke manier deden ze dat? Hoe snel doorzagen zij dat het om een cruciale gebeurtenis ging, met grote gevolgen? Mijn interesse hangt samen met het uitgangspunt van, de al eerder genoemde, Lotte Jensen die betoogt dat teksten en beelden niet alleen maar informatie verschaffen, maar er ook een betekenis aan geven.¹³ De onderzoeksvraag luidt als volgt: Op welke manieren komt het crisisgevoel, door toedoen van de beurskrach van 1929, tot uiting in de Nederlandse kranten: *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk*?

Status quaestionis

⁷ Idem.

⁸ Idem.

⁹ Idem, 31.

¹⁰ Suzanne van Scheijen, 'Financiële crises in de media: Framingonderzoek naar berichtgeving over financiële crises in Nederlandse dagbladen' *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:1 (2011) 114-139, aldaar 124.

¹¹ Idem.

¹² R. Rock, *Het Volk zestig jaar, 1891-1951* (1951).

¹³ Lotte Jensen, 'De opmars van *Disaster Studies*', 11.

In de geschiedwetenschap is al veel geschreven over de relatie tussen pers, journalistiek en crises. Een crisis heeft invloed op de manier van journalistiek bedrijven. Eveneens stuurt de journalistiek een crisis aan en beïnvloedt de journalistiek op welke manier de crisis in de maatschappij wordt beschreven. Volgens historicus Richard Hanes, uiteengezet in zijn artikel *The Great Depression: Journalism 1929-1940* uit 2002, was er tijdens deze economische crisis van 1929 veel kritiek op de pers uit de Verenigde Staten.¹⁴ De kranten werden beschuldigd dat ze de gevolgen van de crisis onderschatten en dat ze de immense gevolgen ondermijnden. Kranten werden volgens Hanes opgedragen door de politiek om positief te blijven en om te vermelden dat de crisis snel zou eindigen. Op deze manier moest een uitbraak van totale paniek worden voorkomen. De lezers ervaarden dit als bedrog en hierdoor nam het vertrouwen in de pers flink af.¹⁵ De pers had dus als taak om de positieve toon, pre-crisis tijd, vast te houden.

Volgens historica Lambrini Papadopoulou, in haar artikel *Economic crisis and trauma journalism* uit 2022, heeft een crisis invloed op drie dimensies: de sociale, de politieke en de economische realiteit van de maatschappij. Een economische crisis bepaalt namelijk grotendeels de manier van verslaggeving door het toevoegen van een crisisframe.¹⁶ Deze drie dimensies hebben ook betrekking op de pers gedurende de economische crisis van 1929. Wat betreft het sociale aspect werden de lezers van de kranten beïnvloed door de berichtgeving van kranten. Op het politieke gebied werd de pers beïnvloed door politici die wilden dat de pers vooral positieve berichten schreef om algehele paniek te voorkomen. En wat betreft het economische aspect was de realiteit veranderd naar een crisissituatie, waar de pers door beïnvloed werd. Volgens Papadopoulou wordt elke berichtgeving, door het toepassen van een crisisframe, geïnterpreteerd en begrepen op een vernieuwende manier, waardoor een ander discours kan ontstaan.¹⁷

Volgens historica Lotte Jensen, uiteengezet in haar boek *Crisis en Catastrofe* uit 2021, bepaalt de mate van veerkracht en kwetsbaarheid hoe de samenleving de crisis verwerkt.¹⁸ Ze betoogt ook dat bronnen vanuit mediaperspectief een tekstuele voorstelling kunnen maken

¹⁴ Richard Hanes, 'The Great Depression: Journalism 1929-1940', *Historic Events for Students* 1:1 (2002) 2-55, aldaar 4.

¹⁵ Idem.

¹⁶ Lambrini Papadopoulou, Theodora A. Maniou Eleana Pandia, 'Economic Crisis and Trauma Journalism: Assessing the emotional toll of reporting in crisis-ridden countries', *Communications* 47:3 (2022) 350-374, aldaar 365.

¹⁷ Idem.

¹⁸ Jensen, 12.

over de interpretatie van een crisisgebeurtenis.¹⁹ Op die manier kunnen namelijk patronen achterhaald worden, die de ontwikkeling van een crisis weergeven.²⁰ De bevindingen van Jensen en Papadopoulou tonen de relatie aan tussen een economische crisis en een ramp. Een economische crisis is namelijk een ramp die wordt beschreven en verwerkt door de media. Volgens econoom John Kenneth Galbraith, in zijn boek *De crash van 1929* uit 2009, was de verwachting van de Amerikaanse dagbladen dat de veerkracht aanwezig zou zijn en dat de aandelenmarkt niet zo kwetsbaar zou zijn. De aandelen zouden snel weer de betrouwbare stabiele waarde krijgen.²¹ Dit gebeurde echter niet en de crisis zette zich voort. Volgens een theorie van historicus Hyman Minsky, toegepast door historici Charles Kindleberger en Robert Aliber in hun boek *Manias, panics and crashes* uit 2005, is deze crisissituatie de laatste fase van een crisisdiscours. De theorie stelt dat een crisis begint bij veranderingen, gevolgd door een economische boom en euforie. Na deze positieve aspecten volgt de beginnende tegenspoed die langzamerhand overgaat in paniek. Wanneer de panieksituatie is bereikt, rest zich alleen nog maar de laatste situatie: een crisis.²²

Ook de ontwikkeling van de journalistiek speelt een rol binnen dit onderzoek. Zo is het belangrijk om te duiden wat een crisis teweegbrengt binnen de journalistiek. Volgens historica Johana Kotisová, in haar boek *Crisis Reporters, Emotions and Technology* uit 2019, leidt een crisis een onvoorspelbare en uitdagende periode voor journalistieke verslaggeving in. De journalistiek creëert onzekerheid, tijdsdruk en onduidelijkheid binnen een angstige maatschappij.²³ Volgens haar verandert de emotionele waarde in krantenartikelen wanneer de gehele maatschappij zich betrokken voelt bij een crisis. De journalistieke praktijken worden op de proef gesteld en de crisissituatie kan de ‘normale tijd’ contrasteren. De journalisten weten niet alles met zekerheid te vermelden, terwijl de lezers uitgaan van een eerlijke verslaggeving die de stand van zaken binnen de samenleving juist weergeeft. De bevindingen van historicus Huub Wijffjes sluiten hier ook op aan. Hij schrijft in zijn artikel, *De constructies van crises* uit 1999, dat crises door de pers zichtbaar gemaakt worden, en dat de pers zelf een crisis kan creëren.²⁴ Wijffjes zegt dat een crisis snel in verband wordt gebracht met vertekening, uitvergrotingen en sensatiezucht.²⁵ Volgens Kotisová draait het tijdens een

¹⁹ Idem.

²⁰ Idem, 13.

²¹ Galbraith, *De crash van 1929*, 127.

²² C.P. Kindleberger & R. Aliber, *Manias, panics and crashes* (New Jersey 2005).

²³ J. Kotisová, *Crisis Reporters, Emotions and Technology* (2019), 6.

²⁴ Huub Wijffjes, ‘De constructie van crises. Enige inleidende beschouwingen over nieuwsdynamiek en geschiedenis’ *Historisch Tijdschrift* 145:1 (1999) 359-372, aldaar 359.

²⁵ Idem.

crisissituatie binnen de journalistiek om emotionaliteit, objectiviteit en professionaliteit. Het hangt van deze drie factoren af op welke manier de crisis wordt verwerkt in de media.²⁶ Aan de hand van de bevindingen van Richard Hanes, kan worden gesteld dat journalisten zich tijdens de economische crisis van 1929 professioneel en emotioneel-bekwaam opstelden, om zo de panieksituatie onder controle te houden. De objectiviteit nam wel af, omdat de werkelijke waarheden van de crisis werden verdraaid en achtergehouden.

In Nederland zag de journalistiek zich, aan het begin van de twintigste eeuw, als een opvoeder van de Nederlandse burger, aldus historicus Frank van Vree.²⁷ Journalist Jan Blokker noemde de journalistiek waakhonden van de bestaande maatschappelijke orde van die tijd.²⁸ Volgens historicus Mark Deuze, uiteengezet in zijn boek *Wat is journalistiek?* uit 2004, was het overgrote deel van de media traditiegezin. Kranten behoorden tot een bepaalde ideologische zuil en de lezers van de krant verwachtten een nette en juiste verslaggeving die paste bij de achtergrond van de krant.²⁹ De journalistiek maakte in deze periode echter ook een omslag door. De neutrale en beheerste toon maakte zo nu en dan plaats voor een sensationeel geluid. Historicus Marcel Broersma betoogt in zijn artikel, *Botsende stijlen: De Eerste Wereldoorlog en de Nederlandse journalistieke cultuur* uit 1999, dat kranten zich konden verhouden tot twee soorten stijlen: de beheerst-afstandelijke stijl en de emotioneel-betrokken stijl.³⁰ De laatstgenoemde stijl was in opkomst aan het geraken. Volgens historicus Frits Boterman werd het interbellum gekenmerkt door een ongekende bloei van de journalistiek. Gedurende deze periode was Nederland dynamischer, moderner en internationaler geworden. Nieuwe journalistieke genres werden geïntroduceerd, zoals verslaggeving vanuit eigen observatie en reisrapportages.³¹ *De Telegraaf* was hier voornamelijk een voorloper in.³² Deze nieuwe genres bevatten veelal de emotioneel-betrokken stijl. Boterman stelt dat de journalistiek in deze tijd zowel een modern als een conservatief karakter had, die geregeld met elkaar botsten. Ondanks de opkomst van een modern karakter, bleef Nederland overwegend conservatief van aard. De kranten wilden zowel de moderne ontwikkelingen als de conservatieve opvattingen benoemen, waardoor er

²⁶ Kotisová, *Crisis Reporters, Emotions and Technology*, 8.

²⁷ M. Deuze, *Wat is Journalistiek?* (Amsterdam 2004), 28.

²⁸ Idem, 29.

²⁹ Idem.

³⁰ Marcel Broersma, 'Botsende stijlen: De Eerste Wereldoorlog en de Nederlandse journalistieke cultuur', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 2:2 (1999) 41-68, aldaar 48.

³¹ Boterman, *Tussen utopie en crisis*, 123.

³² Idem, 124.

spanning tussen kranten ontstond. Door het uitbreken van de crisisjaren, bleef echter het conservatieve karakter bepalend, .³³

Voor dit onderzoek behoren *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk* allen tot een van de benoemde stijlen. Naast de verschillen in werkwijze, ideologische opvatting en toon, hadden de kranten ook allen een andere doelgroep door de verschillende ideologische achtergronden. De Telegraaf had als kenmerken dat deze krant zich niet specifiek behoorde tot een ideologische zuil. Historica Suzanne van Scheijen, schrijfster van het artikel *Financiële crises in de media* uit 2011, betoogt dat *De Telegraaf* behoort tot de populaire dagbladen die het nieuws sensationeel brengt voor een doelgroep uit zowel de hoge en lage klassen.³⁴ Deze krant was ook anders dan de rest van de kranten, doordat zij een sensationele en schreeuwerige toon aanhield.³⁵ Volgens traditionele kranten was de werkwijze van *De Telegraaf* een onverantwoordelijke houding die gevaar kon opleveren.³⁶ *De Telegraaf* was de eerste uitvoerder van een emotioneel-betrokken stijl, die een mindere educatief belang uitdroeg. *Het Algemeen Handelsblad* hanteerde daarentegen de traditionelere schrijfwijze: de beheerst-afstandelijke stijl.³⁷ Ook stond deze krant, die vooral liberale lezers uit de hoge klassen aantrok,³⁸ bekend om een objectieve verslaggeving.³⁹ Daarnaast hanteerde ook de socialistische krant *Het Volk* de beheerst-afstandelijke stijl. Deze krant bracht nieuws en een boodschap voor de arbeidersklasse. *Het Volk* betrof vooral een doelgroep van de lagere klasse, waarin veel werd geschreven over arbeidssituaties.⁴⁰ Deze drie kranten vertolkten dus het verschil van een sensatie functie en een moraliserende, bezinnende functie. Aan de ene kant neutraal en beheerst-afstandelijk, aan de andere kant sensationeel en emotioneel- betrokken. Het verschil tussen drang naar spektakel en het aanreiken van levenslessen.⁴¹ Ook rondom de beurskrach van 1929 schreven deze drie kranten op hun eigen karakteristieke wijze over deze crisis.

Methode

³³ Idem.

³⁴ Van Scheijen, 'Financiële crises in de media', 124.

³⁵ Broersma, 'Botsende stijlen', 49.

³⁶ Idem, 49.

³⁷ Idem, 64.

³⁸ Van Scheijen, 'crises in de media', 124.

³⁹ Idem, 49.

⁴⁰ Rock, *Het Volk zestig jaar*.

⁴¹ Jensen, 'De opmars van *Disaster Studies*', 17.

Aan de hand van een discours-analytische methode en een begrips-analytische methode wil ik onderzoeken wanneer in de kranten een crisisdiscours ontstond, inclusief een specifieke rol voor het begrip ‘crisis’ zelf. Dit onderzoek wordt uitgevoerd aan de hand van de methodes *distant reading* en *close reading*. Deze methodes worden benoemd door historicus Ruben Bos in zijn artikel, *De opkomst van een ‘nationale ramp’* uit 2021.⁴² De methode *distant reading*, waarbij de algemene toon van een tekst wordt onderzocht, kan een discoursontwikkeling weergeven. De methode *close reading* kan de ontwikkeling in de betekenis van begrippen duiden. Dit onderzoek combineert beide methodes, waarbij de eerste twee hoofdstukken worden geschreven aan de hand van *distant reading*. Als eerste wordt een discoursanalyse uitgewerkt over de periode kort vóór de beurskrach. De vraag wordt hier gesteld of er al voortekenen, in de kranten, aanwezig waren die behoren tot het begin van een crisis. Deze eventuele voortekenen wil ik analyseren aan de hand van de crisistheorie van, de al eerder genoemde, Hyman Minsky. Er wordt onderzocht of in de periode vóór de beurskrach al wordt geschreven wat past bij een discours dat veranderingen, economische boom, euforie, beginnende tegenspoed of paniek aanduidt.⁴³ Ook wordt duidelijk of er verschillen zijn in de tekstuele verwerking in de drie kranten. Vervolgens wordt de periode kort na de beurskrach ook onderzocht aan de hand van *distant reading*, waarin wordt bepaald of er sprake is van een crisisdiscours, om zo de ontwikkeling in het discours van een opkomende crisis aan te duiden. Aan de hand van de crisisontwikkeling methode van Minsky kan worden geïdentificeerd of er gelijk na de beurskrach al sprake was van een crisisdiscours, of dat het discours zich nog in een voorstaande fase bevond.

Het laatste hoofdstuk behandelt een begripsanalyse kort na de beurskrach. Er wordt onderzocht, door middel van *close reading*, op welke manier het begrip ‘crisis’ wordt gebruikt in het discours na de beurskrach. Leidde de beurskrach tot een verandering in de betekenis van het begrip ‘crisis’? De focus ligt op het begrip ‘crisis’ en de woorden die ‘crisis’ een bepaalde lading geven. Door crisis-framing worden bepaalde aspecten geselecteerd en benadrukt en worden verbanden gelegd die op een bepaalde interpretatie of visie duiden. Dit hoofdstuk gebruikt de theorieën van de historici Hans Erick Bödeker en Willem Frijhoff. Zij formuleerden theorieën die vooral een tegengesteld vormden richting de theorie over de ‘Zadeltijd’ van de voornaamste grondlegger van de begripsgeschiedenis, historicus Reinhart

⁴² Ruben Bos, ‘De opkomst van de ‘Nationale ramp’ in: Lotte Jensen, *Crisis en catastrofe: De Nederlandse omgang met rampen in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2021) 25-46, 28.

⁴³ Kindleberger & Aliber, *Manias, panics and crashes*.

Kosseleck. Hij betoogt in zijn artikel, *Introduction and Prefaces to the Geschichtliche Grundbegriffe*, dat begrippen door de tijd heen, en vooral tijdens de ‘Zadeltijd’ die duurde van 1750 tot 1850, een andere betekenis kregen.⁴⁴ Een van de grootste kritiepunten op zijn bevindingen, was deze tijdsafbakening. Volgens Bödeker en Frijhoff is de begripsgeschiedenis namelijk veel breder dan de *Sattelzeit*. Willem Frijhoff betoogt, in zijn artikel *Conceptual History, Social History and Cultural History: the Test of ‘Cosmopolitanism’*, dat Kosseleck te weinig aandacht heeft voor maatschappelijke en sociale veranderingen in latere tijden. Hij stelt dat de ontwikkeling van begripsgeschiedenis zo wordt gehinderd door de periode van de ‘Zadeltijd’, dat een onderzoek naar de verhouding tussen begrip en discours van latere periodes te weinig is onderzocht, terwijl die periodes ook geschikt zijn voor dit soort onderzoek.⁴⁵ Volgens hem moeten begrippen voornamelijk worden onderzocht aan de hand van de aspecten ‘tijdsbesef’ en ‘emotionele waarde’ om een verandering in de betekenis van een begrip te duiden.⁴⁶ Volgens Bödeker, uiteengezet in zijn artikel, *Concept, Meaning, Discourse. Begriffsgeschichte reconsidered*, verbindt Kosseleck de discours te weinig met de begripsanalyse. De begripsgeschiedenis zou wetenschappelijk sterker zijn indien de begripsanalyse in verband wordt gebracht met de discoursanalyse. Dankzij een discours kan je de ontwikkeling van begrippen beter duiden, aldus Bödeker.⁴⁷ Zo kan je ook de omslag in discours duiden aan de hand van veranderende betekenissen van begrippen.⁴⁸

Opzet

Naast een Inleiding en een Conclusie, bestaat dit onderzoek uit drie hoofdstukken, die aansluiten bij de hierboven genoemde onderzoeksopzet. Het onderzoek wordt uitgevoerd aan de hand van databank *Delpher*. De krantenartikelen worden geselecteerd door middel van de zoekterm ‘crisis’. Alle crisis-gerelateerde artikelen, zowel vóór de beurskrach als na de beurskrach, behoren tot het bronnenmateriaal. In *Delpher* kan worden gezocht op de specifieke kranttitel en op de gewilde tijdsperiode. Het eerste hoofdstuk behandelt een discoursanalyse kort vóór de beurskrach en onderzoekt of er al voortekenen van een

⁴⁴ Reinhart Kosseleck, ‘Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*’, vert. M. Richter, *Contributions to the History of Concepts* 6:1 (2011) 1-37, aldaar 10.

⁴⁵ Willem Frijhoff, ‘Conceptual History, Social History and Cultural History: the Test of Cosmopolitanism’ in: Iain Hampsher-Monk, Karin Tilman en Frank van Vree, *Concepts: Comparative Perspectives* (Amsterdam 1998) 103-113, aldaar 113.

⁴⁶ Idem.

⁴⁷ Hans Erich Bödeker, ‘Concept-Meaning – Discourse. Begriffsgeschichte reconsidered’ in: Iain Hampsher-Monk, Karin Tilman en Frank van Vree, *Concepts: Comparative Perspectives* (Amsterdam 1998) 51-64, aldaar 64.

⁴⁸ Idem.

aanstaande crisis geschreven werden in de kranten aan de hand van de vraag: waren er voortekenen van de economische crisis zichtbaar, tussen 1 oktober 1929 en 24 oktober 1929, in de kranten *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk*? Het tweede hoofdstuk bevat een discoursanalyse van kort na de beurskrach en onderzoekt of er direct na de beurskrach al sprake was van een crisisdiscours in de kranten aan de hand van de vraag: waren er tekenen van de economische crisis zichtbaar, tussen 24 oktober 1929 en 24 november 1929, in de kranten *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk* en ontstond er direct een crisisdiscours? Het derde hoofdstuk bevat een begripsanalyse van kort na de beurskrach en analyseert of het begrip crisis een vernieuwende betekenis heeft gekregen in de kranten aan de hand van de vraag: leidde de beurskrach tot een verandering in de betekenis van het begrip ‘crisis’ in de kranten *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk*? Afsluitend zal in de conclusie een antwoord op de hoofdvraag worden geformuleerd.

Is er een crisisdiscours in opkomst?

De jaren twintig in Nederland kende een verzuilde, betrekkelijk stabiele, conservatieve en nog sterk religieuze samenleving. Te midden van een onrustig Europa, oogde Nederland betrekkelijk rustig. Nederland kende geen getraumatiseerde oorlogservaringen vanuit de Eerste Wereldoorlog en er waren nauwelijks oorlogsslachtoffers.⁴⁹ Ook was Nederland al snel in de jaren twintig economisch welvarend en geleidelijk aan werd een periode van economische bloei bereikt. De periode van betrekkelijke rust duurde tot oktober 1929, toen naar aanleiding van de beurskrach in de Verenigde Staten, een economische crisis uitbrak. Nederland werd meegesleurd in de neerwaartse spiraal van de economische malaise. Volgens historicus Herman de Jong, uiteengezet in *De crisis van de jaren dertig: verloren jaren of een grote sprong voorwaarts?*, kwam de internationale crisis als een schok.⁵⁰ Ook historicus Hein Klemann stelt in zijn artikel, *Tussen Reich en Empire*, dat er in de jaren twintig vrijwel niets op wees dat Nederland in een economische crisis zou belanden. De Nederlandse economie was gezond en bleek zelfs in staat de forse groei van de beroepsbevolking op te vangen.⁵¹ Ondanks de welvaart waren er ook enige sectoren die niet optimaal functioneerden. Voornamelijk de landbouw en de scheepvaart hadden het zwaar. Daartegenover stonden de

⁴⁹ Idem, 79.

⁵⁰ H. de Jong, *De Crisis van de jaren dertig: verloren jaren of een grote sprong voorwaarts?* (Groningen 2012), 6.

⁵¹ H. Klemann, *Tussen Reich en Empire: De economische betrekkingen van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners: Duitsland, Groot-Britannië en België en de Nederlandse handelspolitiek, 1929-1936* (Amsterdam 1990), 2.

positieve ontwikkelingen van de industrie, waardoor de algehele stemming ronduit positief was.⁵² De, al eerdergenoemde, historicus Frits Boterman stelde dat Nederland zich, dankzij de snelle ontwikkelingen in de industrie, bevond op de drempel van moderniteit.⁵³ Vanaf 1929 zou de Nederlandse economie, door toedoen van de beurskrach, echter niet langer in staat zijn de groeiende beroepsbevolking op te vangen, waardoor het werkloosheid percentage steeg.⁵⁴ De Nederlandse economie, die afhankelijk was van internationale handel, werd, volgens De Jong, zwaar getroffen door het toenemende protectionisme.⁵⁵

De journalistiek van de jaren twintig had als belangrijke taak om een beheersbare publieke opinie te geven. Historicus Jo Bardoel, auteur van het boek *Journalistieke cultuur in Nederland*, formuleerde het idee dat een ongecontroleerde journalistieke opinie onvoorspelbare gevolgen kon hebben.⁵⁶ De lezers wilden namelijk dat hun eigen krant de boodschap van hun levensbeeld verkondigden. Het was daarom van belang dat de pers beschikte over verantwoordelijke en betrouwbare journalisten. Op die manier werden de lezers van juiste informatie verschaft, die aansloot op de ideologische achtergrond van de lezers.⁵⁷ Het journalistieke doel, tijdens de tussenoorlogse periode, was om verantwoording af te leggen aan de eigen lezers van de krant om hun steun te behouden. Deze verantwoordelijkheidszin werd van de kranten verwacht en daarom hanteerde het overgrote deel van de kranten ‘de beheerst-afstandelijke stijl’, die werd aangehaald in het artikel van historicus Marcel Broersma.⁵⁸ Dit gevoel van verantwoording sluit ook aan op de bevindingen van historicus Mark Deuze. Hij stelde namelijk dat de lezers op een verantwoordelijke manier van berichtgeving wilden worden voorzien, die past bij de achtergrond van de krant.⁵⁹ Ongeveer elke krant had een andere doelgroep en elke krant schreef specifiek gericht aan hun eigen lezers. Dit sluit aan op een eerder genoemde uitspraak van journalist Jan Blokker, die journalisten de waakhonden van de bestaande maatschappelijke orde noemde.⁶⁰ In de periode kort vóór de beurskrach was de thematiek vooral de opkomende moderniteit en de benauwde situaties binnen de maatschappij. De algemene notie is dat de beurskrach min of meer uit de lucht kwam vallen.⁶¹ In het vervolg van dit hoofdstuk wordt onderzocht of de drie kranten al

⁵² Idem.

⁵³ Boterman, *Tussen utopie en crisis*, 123.

⁵⁴ Idem.

⁵⁵ De Jong, *Crisis van de jaren dertig*, 6.

⁵⁶ J. Bardoel, *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002), 22.

⁵⁷ Idem.

⁵⁸ Broersma, ‘Botsende stijlen’, 49.

⁵⁹ Idem, 29.

⁶⁰ Deuze, *Wat is Journalistiek?* 28.

⁶¹ Klemann, *Tussen Reich en Empire*, 2.

enkele aanwijzingen te zien gaven voor een aanstaande crisis. Waren er voortekenen van de economische crisis zichtbaar, tussen 1 oktober 1929 en 24 oktober 1929, in de kranten *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk*?

Ik behandel in dit hoofdstuk krantenartikelen die betrekking hebben op crisissituaties, in de maand oktober 1929, voorafgaand aan de beurskrach, om te bepalen of er al enkele voortekenen waren. Ik behandel krantenartikelen die betrekking hebben op crisissituaties en krantenartikelen die de situatie van de New Yorkse beurs weergeven. De focus ligt op deze twee onderwerpen omdat ik hiermee de verwerking van crisissituaties in de kranten, voorafgaand aan de beurskrach, kan analyseren. Verderop in dit onderzoek kan ik dan een vergelijking maken met de crisisverwerking na de beurskrach, waardoor een ontwikkeling in de discours kan worden opgesteld. Verder ligt de focus op de beurs van New York, omdat daar de economische crisis ontstond.

In de krantenartikelen van *De Telegraaf*, in de maand vóór de beurskrach, komt in vijfenveertig artikelen het woord ‘crisis’ voor. Veel van deze ‘crisis’ benamingen betroffen vooral buitenlandse politieke crises en binnenlandse industriële en landbouw crises. Dit sluit aan op de bevindingen van historicus Klemann, die schreef dat sommige sectoren, waaronder de landbouw, het zwaar hadden in Nederland.⁶² *De Telegraaf* schreef op 15 oktober 1929 over een landbouwcrisis⁶³ en op 19 oktober over een crisis in de scheepvaart.⁶⁴ Ook schreef *De Telegraaf* op 8 oktober 1929 over een aanstaande crisis tussen de Zuid-Amerikaanse landen Bolivia en Paraguay.⁶⁵ Verder Schreef *De Telegraaf*, tussen 8 en 20 oktober 1929, over een politieke crisis in Tsjechoslowakije⁶⁶, een politieke crisis in China⁶⁷, een graancrisis in Canada⁶⁸ en een koffiecrisis in Brazilië.⁶⁹ Het is niet verwonderlijk dat juist *De Telegraaf* veel schreef over gebeurtenissen op verdere continenten. Deze krant was namelijk de aanvoerder in het schrijven van buitenland reportages, zoals Frits Boterman stelde.⁷⁰ Ook geeft dit overzicht aan dat *De Telegraaf* veel verschillende onderwerpen snel bestempelde met het woord ‘crisis’. Dit kan duiden op de schreeuwerige stijl en de sensatiezucht van deze krant.

⁶² Klemann, *Tussen Reich en Empire*, 2.

⁶³ ‘Landbouw beetwortelcampagne in vollen gang’, *De Telegraaf* (15 oktober 1929).

⁶⁴ ‘Het Nederlandse scheepsbouwbedrijf: geringe financiële verbetering’, *De Telegraaf* (19 oktober 1929).

⁶⁵ ‘Dreigt revolutie in Bolivia? Verzet tegen President Siles. Van dictatoriaal optreden beschuldigd’, *De Telegraaf* (8 oktober 1929).

⁶⁶ ‘Cechië’s politieke crisis. Beide Slovaaksche ministers afgetreden’, *De Telegraaf* (9 oktober 1929).

⁶⁷ ‘Oorsprong van den opstand in China’, *De Telegraaf* (14 oktober 1929).

⁶⁸ ‘Canadeesche graantransporten. Beperking van de verscheping opgeheven’, *De Telegraaf* (16 oktober 1929).

⁶⁹ ‘De crisis op de koffiemarkt. Catastrophale prijsdaling.’ *De Telegraaf* (17 oktober 1929).

⁷⁰ Boterman, *Tussen utopie en crisis*, 123.

De Telegraaf schreef ook regelmatig over de economische toestand en over de ontwikkelingen op de aandelenbeurzen in New York. Ofschoon veel historici betogen dat de economische crisis compleet uit de lucht kwam vallen, geeft *De Telegraaf* wel enkele voortekenen aan dat een economische crisis niet perse onverwachts zou zijn. Deze voortekenen komen overeen met de theorie van Minsky, die stelt dat een crisisdiscours onder andere te onderscheiden is aan de kenmerken: veranderingen, beginnende tegenspoed en paniek.⁷¹ *De Telegraaf* toont elementen aan, in de maand voorafgaand aan de beurskrach, die passen bij ‘beginnende tegenspoed’. Op 4 oktober schreef de krant namelijk dat beurzen bepaalde risico’s nemen, die verkeerd kunnen aflopen: ‘Ondanks de belangrijke posities aangegaan tot hoge koersen, schijnt dus een voldoende verdeling van risico in acht te zijn genomen. Men moge dit in acht nemen, indien meer verschijnselen voordoen, welke min of meer aan een beginnende crisis doen denken.’⁷² Een dag later schreef de krant ook dat er regelmatig onrust was op *Wall Street*, wat een beginnende crisis zou kunnen inluiden. Dit werd echter gelijk ontkracht, omdat ‘elke tegenslag spoedig wordt vergeten, zoodra slechts een klein herstel plaats vindt.’⁷³ Ook meldde hetzelfde artikel dat ‘Amerikaanschen bankiers een eventuele crisis eenvoudig zullen afslaan.’⁷⁴ Deze berichten tonen een ‘beginnende tegenspoed’, maar van echte paniek was nog geen sprake. Ondanks de ongerustheid, was er nog geen reden voor totale paniek omdat een economische crisis nog niet als toekomstige realiteit werd ingeschat.

In achtenvijftig krantenartikelen van *Het Algemeen Handelsblad*, in de maand vóór de beurskrach, werd het woord ‘crisis’ geschreven. Van al deze artikelen doelden slechts twee artikelen op een toekomstige economische crisis. De thematiek van de crisis-gerelateerde artikelen kwam veel overeen met *De Telegraaf*. Zo werden vooral binnenlandse crises benoemd gericht aan diverse sectoren, zoals de landbouw⁷⁵ en de wolindustrie.⁷⁶ De artikelen over de buitenlandse crises bevatten vaak politieke onrustige situaties of handelssituaties, waar de crisis op de koffiemarkt het vaakst werd aangehaald.⁷⁷ Een artikel van *Het Algemeen Dagblad*, gerelateerd aan de economische situatie, werd geschreven op 23 oktober 1929. Volgens dit artikel zouden de onrustige beurzen ‘ernstige moeilijkheden, zoo niet een crisis,

⁷¹ Kindleberger & Aliber, *Manias, panics and crashes*.

⁷² ‘Beurstopics. De daling op de fondsenmarkt’, *De Telegraaf* (4 oktober 1929).

⁷³ ‘Beurstopics. Een Amerikaansch oordeel over de Amerikaansche markt’, *De Telegraaf* (5 oktober 1929).

⁷⁴ Idem.

⁷⁵ ‘De crisis in de graanvoorziening. De noodkreet van Tardieu’, *Het Algemeen Handelsblad* (16 oktober 1929).

⁷⁶ ‘Dreigend conflict in de wol-industrie’, *Het Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1929).

⁷⁷ ‘De Koffie-crisis. Een Braziliaansche leening op bezwarende voorwaarden’, *Het Algemeen Handelsblad* (18 oktober 1929).

kunnen voortvloeiën voor het Europeesche economische leven en misschien zelfs de voor de wereld-huishouding'.⁷⁸ Deze passage komt overeen met de beginnende tegenspoed die onderdeel is van de crisistheorie van Minsky. De onrustige beurzen kunnen een onzekere toekomst inleiden.

De eerste aanname voor een eventuele economische crisis werd geschreven door *Het Algemeen Handelsblad* op 5 oktober 1929. Gesteld werd dat 'onze beurs een lichte crisis heeft doorgemaakt' en dat 'de marktpositie al heel wat verbeterd is'.⁷⁹ Toch hield de krant een zekere slag om de arm, want 'niettemin is de toestand in Amerika nog in hooge mate onzeker. Mocht de depressie in het buitenland aanhouden, dan lijkt het niet waarschijnlijk, dat onze markt zich aan den invloed daarvan zal kunnen onttrekken'.⁸⁰ Ook deze passage toont een beginnende tegenspoed aan die, volgens de theorie van Minsky, te relateren is aan een beginnende crisissituatie. Net zoals bij *De Telegraaf* ontbreekt ook hier nog de paniek. Wel is er waakzaamheid voor de toekomst die samenhangt met de beginnende tegenspoed. Daarentegen valt meteen het verschil in toon, van *De Telegraaf* en *Het Algemeen Handelsblad*, op in deze vroege kennismaking met een eventuele economische crisis. *De Telegraaf* benoemt dat een crisis hoogstwaarschijnlijk wel af te wenden valt, en bracht dus meer een positieve toon. *Het Algemeen Handelsblad* daarentegen benoemt een reële optie over een aanstaande economische crisis, die past bij de neutrale en kalme stijl van deze krant. Deze bevindingen sluiten aan op de theorie van Broersma, die betoogde dat er een verschil was in de schrijfstijl van beide kranten.⁸¹

De arbeiderskrant *Het Volk* schreef in zevenenveertig artikelen over een crisis. Geen enkele keer werd echter de crisis gerelateerd aan de economische situatie. *Het Volk* schreef vooral over gebeurtenissen binnen arbeidsbewegingen of over binnenlandse gebeurtenissen die veel invloed hadden op de werkgroepen, zoals werkloosheid⁸² en de rol van socialisten binnen de samenleving.⁸³ Ook schreef de krant over crises bij politieke buitenlandse gebeurtenissen, vaak in combinatie met de buitenlandse socialistische bewegingen en de positie van het communisme in het buitenland.⁸⁴ *Het Volk* schreef dus

⁷⁸ 'Beurs en nijverheid. Reorganisatie van de Parijische geldmarkt', *Het Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1929).

⁷⁹ 'Effecten- en geldmarkt. Wekelijksch overzicht', *Het Algemeen Handelsblad* (5 oktober 1929).

⁸⁰ Idem.

⁸¹ Broersma, 'Botsende stijlen', 48.

⁸² 'De crisis bezworen. Gewijzigde werkloosheidsverzekering met groote meerderheid aangenomen', *Het Volk* (3 oktober 1929).

⁸³ 'Arbeidskonferentie. Vandaag valt de beslissing', *Het Volk* (17 oktober 1929).

⁸⁴ 'De houding der socialisten', *Het Volk* (23 oktober 1929).

weinig over de toestanden op het economische wereldtoneel en zij brachten dus geen voortekenen voor een aanstaande economische crisis. Vond de krant het misschien niet belangrijk genoeg om daarover te berichten? *Het Volk* schreef over het algemeen dat de huidige Nederlandse maatschappij leeft in een crisis, doordat de arbeiders en socialisten te weinig inspraak hebben. Hun doelgroep bevindt zich tevens veelal in een onderdrukte rol waar ze zich moeilijk uit kunnen onttrekken. Toont dit aan waarom er, in krantenartikelen van *Het Volk*, minder aandacht was voor de onrustige economische situaties voorafgaand aan de beurskrach? Het kan zijn dat de doelgroep van deze krant, min of meer, een eigen bestaanscrisis ervoer, waardoor de aandacht vooral uitging naar crisis-gerelateerde onderwerpen uit de socialistische arbeiderskringen.

Zowel *De Telegraaf* als *Het Algemeen Handelsblad* gaven voortekenen van een eventuele aanstaande economische crisis. Ondanks dat de kranten vaker en meer schreven over politiek en landbouw gerelateerde crises, was een situatie van ‘beginnende tegenspoed’, gebaseerd op de theorie van Minsky, te duiden. Deze bevindingen sluiten aan bij de standpunten van Johana Kotisová, die betoogde dat kranten onzekerheid, onduidelijkheid en angst inboezemden bij de lezers.⁸⁵ Beide kranten gaven aan dat een ‘beginnende tegenspoed’ ontstond door de onrustige beurzen, waardoor een crisisgevoel kon ontstaan onder de lezers. Daartegenover staan de artikelen van *Het Volk*, die geen één keer over de situatie op de Amerikaanse beurs berichtte. Vanuit het perspectief van deze krant, kwam de beurskrach en de economische crisis inderdaad compleet uit de lucht vallen. Deze zienswijze sluit dan ook aan op de bevindingen van historici, zoals Herman de Jong en Hein Klemann, die schreven dat de economische teloorgang totaal onverwachts was.⁸⁶⁸⁷

De voortekenen van de economische crisis waren mondjesmaat aanwezig in de kranten. Het is opvallend dat over het algemeen wordt gesteld dat de crisis zeer onverwacht was. Enkele krantenartikelen van *De Telegraaf* en *Het Algemeen Handelsblad* waarschuwden namelijk al duidelijk voor een economische crisis. De hoeveelheid berichten hierover was echter zeer laag, waardoor de relevantie van de boodschap werd ondermijnd. Dit sluit wederom aan op de bevindingen van historicus Mark Deuze die benoemde dat kranten de verantwoording hadden richting de lezers om op een beheersbare manier hun berichtgeving te delen, die past bij de ideologie van de krant. Het veroorzaken van onrust, onder de lezers, was

⁸⁵ Kotisová, *Crisis Reporters, Emotions and Technology*, 6.

⁸⁶ De Jong, *Crisis van de jaren dertig*, 6.

⁸⁷ Klemann, *Tussen Reich en Empire*, 2.

namelijk niet nodig en dat kon, door deze ondermijning, voorkomen worden. Het is overigens niet verwonderlijk dat juist *De Telegraaf* het vaakste schreef over de hachelijke economische toestand. Deze krant kenmerkte een sensatiezucht en zij schreef dan ook over een letterlijk verband tussen de dalende economie en een beginnende crisis. *Het Algemeen Handelsblad* schreef overigens ook, in mindere mate, over een verband tussen de verslechterde economie en een eventuele crisis. Dus zowel *De Telegraaf* als *Het Algemeen Handelsblad*, die berichtten over een eventuele economische crisis, hadden een juist voorgevoel.

Is er een crisisdiscours ontstaan?

Op 24 oktober 1929 verloor de beurs op *Wall Street* een derde van haar waarde. Een beurskrach had plaatsgevonden en een financiële crisis was ontstaan in de Verenigde Staten. De financiële crisis sloeg daar snel over naar de reële economie, waar de industriële productie vervolgens daalde met meer dan dertig procent.⁸⁸ Ook namen de klanten van de banken uit angst al hun geld op, omdat ze bang waren dat die anders niet meer garant konden staan voor hun geld. Deze *bank runs* zorgden voor faillissementen onder vele banken, waardoor de gevolgen en de duur van deze economische crisis steeds erger werd. Aan het begin van 1933 bevond de Amerikaanse economie zich nog steeds in een zeer diep dal. Het werkloosheidspercentage lag op 25 procent, de industriële productie was gehalveerd en de geldhoeveelheid in combinatie met het prijsniveau waren in vergelijking met 1929 gekelderd met ruim dertig procent.⁸⁹ In Nederland namen de export, de industriële productie en het investeringsvolume met ongeveer dertig procent af, tot aan 1933. Ook was het nationaal product van Nederland tot 1933 met tien procent gekrompen.⁹⁰ De aanhoudende prijsveranderingen had de economie genekt. Burgers consumeerden namelijk niet en ook de producenten investeerden niet meer, met als gevolg een massale werkloosheid.⁹¹ De economische crisis had dus ook enorm grote gevolgen voor Nederland.

Zoals het vorige hoofdstuk betoogde, werd er al sporadisch geschreven over voortekenen van een aanstaande economische crisis. Het is daarom interessant om te weten of de kranten ook snel de impact van de crisis beseften. Waren de Nederlandse kranten zich vlak na de beurskrach direct al bewust van de economische crisis, die zojuist was ontstaan? Sloeg de thematiek, ‘beginnende tegenspoed’, direct om in een zekere paniek? Of werden deze

⁸⁸ De Jong, *Crisis van de jaren dertig*, 3.

⁸⁹ Idem.

⁹⁰ Idem, 6.

⁹¹ Idem, 7.

gebeurtenissen nog niet ingeschat als een crisissituatie? Een crisis creëert volgens, de eerdergenoemde, historica Johana Kotisová, onzekerheid, tijdsdruk en onduidelijkheid in de journalistiek.⁹² De twijfelachtigheid van de journalistiek versterkt namelijk de emotionele waarde binnen krantenartikelen. Historici Lambrini Papadopoulou benoemt dat een economische crisis leidt tot veranderingen in de journalistiek wat betreft drie dimensies: politiek, sociaal en economisch.⁹³ Bevatten de krantenartikelen, reeds na de beurskrach, deze tekstuele kenmerken? Zijn er verschillen tussen de drie kranten op welke manier de crisisgebeurtenissen verwerkt werden? Historicus Richard Hanes stelde dat de kranten een positieve toon aanhielden, om zo het volk gerust te stellen.⁹⁴ Hanteerden deze kranten ook een optimistisch geluid, om de ernst van de beurscrisis onder het volk te ondermijnen? Historicus Huub Wijffjes stelde dat de media zelf een crisis kan creëren.⁹⁵ Was dit hier ook het geval? Historica Lotte Jensen betoogde dat de media een eigen interpretatie konden geven aan een crisis.⁹⁶ Gold dat ook voor deze crisis? Dit hoofdstuk focust zich op krantenartikelen vanaf de beurskrach tot een maand na dato. Aan de hand van *distant reading*, wordt onderzocht of een crisisdiscours ontstond en of er verschillen waren in een eventuele crisisdiscours tussen de drie kranten. Dit hoofdstuk behandelt artikelen die voornamelijk betrekking hebben op de crisissituatie op de beurs in New York. Dit hoofdstuk heeft de volgende vraag: waren er tekenen van de economische crisis zichtbaar, tussen 24 oktober 1929 en 24 november 1929, in de kranten *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk* en ontstond er direct een crisisdiscours?

De Telegraaf schreef in deze periode achtennegentig keer in een krantenartikel over het woord ‘crisis’. Van al deze artikelen, werd in drieëntwintig gevallen het woord ‘crisis’ gerelateerd aan de benauwde economische situatie. De overige crisis-gerelateerde artikelen van *De Telegraaf* kwamen overeen met de thematiek vóór de beurskrach. Zo werd eveneens geschreven over de Britse wolindustrie⁹⁷, een Duitse landbouwcrisis⁹⁸, de Braziliaanse koffiecisis⁹⁹ en een Europese mijnwerkerscrisis¹⁰⁰. De eerste keer dat *De Telegraaf* berichtte over de beurskrach, vond plaats op 25 oktober. *De Telegraaf* schreef: ‘*De ernstige crisis van*

⁹² Kotisová, *Crisis Reporters, Emotions and Technology*, 6.

⁹³ Papadopoulou, ‘Economic Crisis and Trauma Journalism’, 365.

⁹⁴ Hanes, ‘The Great Depression’, 4.

⁹⁵ Wijffjes, ‘De constructie van crises’, 359.

⁹⁶ Jensen, ‘De opmars van *Disaster Studies*’, 12.

⁹⁷ ‘Dreigende stakingen in Brische wolindustrie’, *De Telegraaf* (28 oktober 1929).

⁹⁸ ‘Volkenbond en landbouwcrisis. Agronomen worden tot besprekingen uitgenodigd’, *De Telegraaf* (27 oktober 1929).

⁹⁹ ‘Koffiebeurs te Rio De Janeiro. Sluiting gedurende de geheele week’, *De Telegraaf* (30 oktober 1929).

¹⁰⁰ ‘Groote ontstemming onder de Britsche mijnwerkers’, *De Telegraaf* (1 november 1929).

*heden aan de New Yorksche beurs lokte een enorme menigte naar Wall Street.*¹⁰¹ Het is opvallend dat hier direct gesproken werd over een ‘ernstige crisis’. Dit past, echter, uitstekend in het schreeuwerige beeld van deze krant. De titel van dit krantenartikel sluit ook aan op deze sensatie behoevende functie van de krant: ‘*De crisis op de beurs te New York*’. Deze gebeurtenis werd dus meteen bestempeld als een crisis. Een dag later publiceerde *De Telegraaf* ook een artikel wat aansluit bij bovenstaande bevindingen: ‘*De wereld staat thans voor de grootste crisis, die ooit is voorgekomen*’.¹⁰² Deze passage toont aan dat een krant zelf een crisis kan uitvergrooten door een onheilspellend scenario te schetsen aan de lezers, wat overeenkomt met de bevindingen van historicus Huub Wijffjes.¹⁰³

Op 27 oktober 1929 schreef *De Telegraaf* dat ‘*men thans staat voor de grootste financieele crisis, die de wereld ooit heeft beleefd*’. Dit citaat, afkomstig uit het artikel met de toepasselijke titel: ‘*Beurskrach te New York*’,¹⁰⁴ geeft wederom de karakteristieke toon van *De Telegraaf* weer. Desalniettemin laat dit ook zien dat deze krant het potentiële gevaar van de beurskrach niet deed ondermijnen. Naast dat *De Telegraaf* op een schreeuwende en paniekerige toon de impact van de crisis onder woorden bracht, schreef de krant twee dagen later op ironische wijze: ‘*Het kan niet ontkend worden, dat financieele kringen niet geheel vrij zijn van den ondertoon van leedvermaak, dat merkbaar is in gesprekken en in het oordeel van vele dagbladen over de débâcle.*’¹⁰⁵ Het ontbrak *De Telegraaf* nog aan bewustwording voor de enorme gevolgen van de economische crisis. Alle krantenartikelen waren overigens wel eensgezind dat er sprake was van een crisis. De bovenstaande citaten tonen aspecten van paniek aan, die overeenkomen met de crisistheorie van Minsky. Volgens hem was paniek de laatste stap tot het erkennen van een crisis.¹⁰⁶ Ook het krantenartikel van 30 oktober, getiteld ‘*Paniekstemming op de New Yorksche beurs*’, toont het paniekaspect aan: ‘*Nog nimmer tevoren werd een dergelijke crisis beleefd als thans het geval is.*’¹⁰⁷ Verder geeft het artikel van 2 november, ‘*Economische toestand der V.S.*’, ook de paniekstatus weer: ‘*De jongste crisis op de New Yorksche beurs is waarschijnlijk de ernstigste geweest, welke ooit is voorgekomen.*’¹⁰⁸ Deze citaten bevatten emotionele, onzekere en twijfelachtige tekstelementen die behoren tot

¹⁰¹ ‘De crisis op de beurs te New York. Klokken spel der Trinity-kerk overstemd’, *De Telegraaf* (25 oktober 1929).

¹⁰² ‘Feiten van den Dag’, *De Telegraaf* (26 oktober 1929).

¹⁰³ Wijffjes, ‘De constructie van crises’, 359.

¹⁰⁴ ‘Beurscrisis te New York’, *De Telegraaf* (27 oktober 1929).

¹⁰⁵ ‘De koersdaling te New York’, *De Telegraaf* (28 oktober 1929).

¹⁰⁶ Kindleberger & Aliber, *Manias, panics and crashes*.

¹⁰⁷ ‘Paniekstemming op de New Yorksche beurs’, *De Telegraaf* (30 oktober 1929).

¹⁰⁸ ‘De economische toestand der V.S.’, *De Telegraaf* (2 november 1929).

een crisisdiscours, wat aansluit op de artikelen van Kotisová¹⁰⁹ en Papadopoulou.¹¹⁰ De journalistiek kan niet meteen weten hoe groot de gevolgen van deze crisis zijn, waardoor er vooral gespeculeerd wordt. Deze speculaties worden gebaseerd op twijfelachtigheid, onzekerheid en emotionaliteit. Richting het einde van november nam de berichtgeving over de beurscrisis, opvallenderwijs, af. *De Telegraaf* schreef in deze periode overigens ook nog geen uitgebreide overzichtsartikelen over de oorzaken en gevolgen van deze crisis.

De Telegraaf schreef dus vanaf dag één na de beurskrach, op hun karakteristieke toon, over een crisis. Hoe verwerkte *Het Algemeen Handelsblad* de gebeurtenissen van de beurskrach in hun artikelen? Deze krant schreef honderdachtenvijftig keer over een ‘crisis’. In dertig gevallen werd de crisis gerelateerd aan de beurskrach in New York. Op 26 oktober schreef *Het Algemeen Handelsblad* voor het eerst over de beurskrach, waarin nog niets werd vermeld over een eventuele crisis. Het artikel stelt zich slechts vragen en speculaties wat er is gebeurd in New York: ‘*Wat heeft thans plaats gehad te New York?*’¹¹¹ Een antwoord hierop werd nog niet gegeven. Wel werd gesteld dat ‘*De al eenige jaren durende expansie en toenemende winsten een koersstijging veroorzaakte.*’ ‘*Even snel als de koersen waren gestegen, daalden ze, omdat dezelfde factoren, die de stijging hadden veroorzaakt, nu juist de daling bewerkten.*’¹¹² Deze uitleg veronderstelt wederom dat de beurskrach en de bijbehorende economische malaise niet geheel onverwachts kwam. Verder schetst deze passage het tegenovergestelde van de schreeuwerige en sensationele functie van *De Telegraaf*. Dit krantenartikel bracht namelijk de gebeurtenissen in aanloop naar de beurskrach overzichtelijk en op een beheerste manier. *De Telegraaf* berichtte daarentegen direct met de tekst: ‘een ernstige crisis’. Dit voorbeeld sluit aan op het artikel van Marcel Broersma, die benoemde dat een groot deel van de kranten, waaronder *Het Algemeen Dagblad*, een beheerst-afstandelijke stijl hanteerden, en sommige kranten, waaronder *De Telegraaf*, de emotioneel-betrokken stijl.¹¹³

Enkele dagen na de beurskrach slaat de toon om. De artikelen berichtten steeds vaker over de beurskrach en de enorme gevolgen die deze crisis zou veroorzaken. Op 28 oktober schreef de krant: ‘*De crisis is uitsluitend van financieelen aard. Een economische nasleep echter niet*

¹⁰⁹ Kotisová, *Crisis Reporters, Emotions and Technology*, 6.

¹¹⁰ Papadopoulou, ‘Economic Crisis and Trauma Journalism’, 365.

¹¹¹ ‘Koersen en Waarden. De oorzaken van een beurscrisis. De beteekenis voor speculant en voor den belegger’, *Het Algemeen Handelsblad* (26 oktober 1929).

¹¹² Idem.

¹¹³ Broersma, ‘Botsende stijlen’, 48.

onmogelijk.¹¹⁴ Op 29 oktober schreef de krant zelfs: *‘Welke verwoestingen heeft de crisis in New York thans had aangericht. Welnu, de New Yorksche koersen hebben de meest pessimistische verwachtingen nog overtroffen.’*¹¹⁵ Het besef dat een wereldwijde crisis in het verschiet lag, werd steeds meer gerealiseerd. Ook een reisverslag, dat bericht deed van een passagiersschip dat de haven van New York binnenvoer, benoemde de crisissituatie. *‘Paniek op de New Yorksche beurs. Een radeloosheid maakte zich van de passagiers op het luxeschip meester. Bij elk bericht gevoelden zij hun fortuin dieper weg zinken.’*¹¹⁶ Deze citaten representeren een crisisgevoel dat min of meer overeenkomt met *De Telegraaf*. De emotionele, onzekere en twijfelachtige tekstelementen, die aansluiten bij de artikelen van Kotisová en Papadopoulou, komen ook voor in deze passages. *Het Algemeen Handelsblad* brengt onzekere standpunten wat betreft de crisis. Dit crisisdiscours bevat ook veel ‘paniek’ elementen die aansluiten op de crisistheorie van Minsky.

Ondanks dat *Het Algemeen Handelsblad* de economische situatie als een crisis belichtte, bleven zij meer ingetogen dan *De Telegraaf*. Dit gebeurde al bij de titelkoppen van de krantenartikelen. *De Telegraaf* schreef direct een pakkende en sensationele kop, zoals *‘Paniekstemming op de New Yorksche beurs’*¹¹⁷, die de crisisstrekking van het artikel weergaf. *Het Algemeen Handelsblad* behield zich, daarentegen, tot een algemene term zoals: ‘Buitenland – Algemeen overzicht’, ‘Handelsberichten’ en ‘Beursoverzicht’. Verder publiceerde *Het Algemeen Handelsblad* ook, zo nu en dan, een hoopvol bericht over de beurscrisis. Zo schreef deze krant op 30 oktober dat er een positieve ontwikkeling plaatsvond: *‘Een algemeen krachtig herstel heeft plaatsgevonden. Daarna weer eenige reactie.’*¹¹⁸ Dit hoopvolle perspectief sluit aan op Richard Hanes, die betoogde dat kranten werden opgedragen, door de politiek, om positieve uitingen te berichten tijdens de beurscrisis.¹¹⁹ In de loop van de maand november bleef *Het Algemeen Handelsblad* artikelen over de beurscrach publiceren, in tegenstelling tot *De Telegraaf*. *Het Algemeen Handelsblad* schreef vooral overzichtsartikelen over oorzaken en eventuele gevolgen van de beurscrisis. De paniekstemming werd nog beschreven, maar deze was wel gedaald.

¹¹⁴ ‘Wekelijks overzicht’, *Algemeen Handelsblad* (28 oktober 1929).

¹¹⁵ ‘Beursoverzicht’, *Het Algemeen Handelsblad* (29 oktober 1929).

¹¹⁶ ‘Het schip der millionairs. Tijding van de crisis aan de New Yorksche beurs bereikt hen ik open zee’, *Het Algemeen Handelsblad* (31 oktober 1929).

¹¹⁷ ‘Paniekstemming op de New Yorksche beurs’, *De Telegraaf* (30 oktober 1929).

¹¹⁸ ‘Beursoverzicht een algemeen krachtig herstel’, *Het Algemeen Handelsblad* (30 oktober 1929).

¹¹⁹ Hanes, ‘The Great Depression’, 4.

Het Volk schreef vóór de beurskrach niet over een aanstaande economische crisis. Dit veranderde vanaf het moment dat de beurskrach plaatsvond. *Het Volk* schreef in de periode, vanaf 24 oktober tot 24 november, honderdachtien keer een artikel gerelateerd aan een ‘crisis’. Hiervan waren zesentwintig artikelen gerelateerd aan de economische crisis. De eerste dag na de beurskrach berichtte de krant al: *‘Krisis op de New Yorksche beurs. Paniekstemming.’*¹²⁰ Het is opvallend dat meteen deze woordkeuze werd gebruikt, omdat de krant voorheen niet over een aanstaande economische crisis schreef. Deze discoursontwikkeling gaat in tegen de crisistheorie van Minsky. *Het Volk* schreef namelijk niet over ‘beginnende tegenspoed’, wat een voorafgaand element is van een crisisdiscours. Vijf dagen later schreef *Het Volk* wederom over de gebeurtenis in New York. *‘Débâcle te Amsterdam. De Weerslag op New York is uitermate groot. Men voelt zich in een hevige crisis zonder de beslissende factoren te kunnen ondersteunen.’*¹²¹ Op dezelfde dag werd nogmaals de paniekstemming geschetst door de krant, onder de titelkop *‘Paniek’*: *‘Iemand met financieele hersens zal deze plotselinge crisis kunnen verklaren en desnoods billijken.’*¹²² Dit citaat toont inderdaad aan dat *Het Volk* deze crisis niet verwachtte en dat de crisistheorie van Minsky nauwelijks toepasbaar is op deze krant. Een ‘plotselinge crisis’, zoals *Het Volk* berichtte, sluit wel aan op de algemene notie waarbij de beurskrach en de aansluitende economische crisis uit de lucht kwam vallen. De bovenstaande passages tonen ook in deze krant de emotionele, onzekere en twijfelachtige tekstelementen, die aansluiten op de artikelen van Kotisová en Papadopoulou. De artikelen van *Het Volk* brachten vele onzekerheden met zich mee richting de lezers wat betreft de beurscrisis.

Op 31 oktober werd een relativerend artikel geschreven, onder de titelkop *‘De angst nog levendig’*, die voorzichtig de gevolgen van deze crisis schetste. *‘Meer en meer begint het bewustzijn te ontwaken, dat de crisis in Amerika niet tot de beurs beperkt zal blijven, maar dat het zakenleven onder den druk zal komen, ten gevolge van de ontwrichting in de verhoudingen.’*¹²³ In de loop van november bracht *Het Volk* veel artikelen uit, gerelateerd aan de beurscrisis, die de vraag stelden: hoe heeft deze crisis toch plaats kunnen vinden? Op 1 november publiceerde de krant een artikel van een socialistisch politicus, getiteld: *‘De Amerikaansche crisis van 1929 door S. De Wolff’*. In dit artikel werd onder andere betoogd: *‘Wèl wèl, en de voorspelling dan van de crisis in Amerika in den herfst van 1929, welke*

¹²⁰ ‘Krisis op de New Yorksche beurs’, *Het Volk* (25 oktober 1929).

¹²¹ ‘Millioenen verloren tijdens een beurspaniek’, *Het Volk* (30 oktober 1929).

¹²² ‘Paniek’, *Het Volk* (30 oktober 1929).

¹²³ ‘De angst nog levendig’, *Het Volk* (31 oktober 1929).

voorspelling driemaal in mijn boek te vinden is.¹²⁴ Dit citaat toont wederom een kritiekpunt op de algemene notie, dat de beurskrach uit de lucht kwam vallen. Ook veronderstelt dit artikel dat te snel een paniekstemming ontstond in de maatschappij, terwijl deze crisis in de lijn der verwachting lag. Het is eigenlijk tegenstrijdig dat *Het volk* dit artikel publiceerde, terwijl zij zelf nimmer berichtte over een aanstaande economische crisis. Een volgend artikel sluit aan op deze tegenstrijdigheid. Op 5 november 1929 schreef de krant: *‘Waarschijnlijk zal men over een en ander spoedig wijzer zijn, daar de Amerikaansche crisis – door de optimisten als voor goed onmogelijk geacht – bezig is los te komen.’*¹²⁵ Dit citaat geeft wederom aan dat *Het Volk*, die voorheen niet schreef over een aanstaande economische crisis, het apart vindt dat deze crisis niet werd verwacht. Verderop in november verdween de paniekstemming grotendeels uit de krant en bleef de verontwaardigende toon bestaan. Diverse oorzaken werden belicht en veel artikelen zijn van overzichtelijke aard met de overkoepelende vraag, zoals die in een artikel van 6 november werd gesteld: *‘Wat kan de grondoorzaak van deze crisis zijn?’*¹²⁶ Op 22 november schreef de krant een artikel over hoop en verbroedering na een ‘terugslag van de crisis’. *‘Wij hebben dadelijk den terugslag van de financieele crisis in Amerika ondervonden. Wij kunnen slechts hoop houden. Wij voelen ons sterk bij onze menschenkracht.’*¹²⁷ Dit citaat toont overeenkomsten met het artikel van *Het Algemeen Handelsblad* die ook hoopvol van aard was, en sluit dus ook aan op de opgedragen positieve berichtgeving volgens Richard Hanes.¹²⁸

In de drie kranten is duidelijk een crisisdiscours vast te stellen naar aanleiding van de beurskrach in New York. Elke krant hanteert wel een eigen soort crisisdiscours. *De Telegraaf* heeft een discours dat goed past bij diens schreeuwerige en sensationele functie. De emotionele titelkoppen en de emotioneel paniekerige toon zijn daar voorbeelden van. Verder verschillen *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk* in crisisdiscours, ondanks de gezamenlijk gehanteerde beheerst-afstandelijke stijl. *Het Algemeen Handelsblad* schreef relatief laat over de paniek door de beurscrisis. Ook werd deze paniekstemming op een neutralere manier gebracht dan *De Telegraaf*, mede door de algemene titelkoppen waarmee *Het Algemeen Handelsblad* werkte. In de loop van november stopte *De Telegraaf* met de berichtgeving over de beurscrisis. Was het sensationele geluid verdwenen uit dit onderwerp? *De Telegraaf* en *Het Algemeen Handelsblad* sluiten goed aan op de crisistheorie van Minsky. In aanloop naar de

¹²⁴ ‘De Amerikaansche crisis van 1929 door S. De Wolff’, *Het Volk* (1 november 1929).

¹²⁵ ‘Leve de pof!’, *Het Volk* (5 november 1929).

¹²⁶ ‘De doodendans op de beurs te New York’, *Het Volk* (6 november 1929).

¹²⁷ ‘Terugslag van de financieele crisis in Amerika op het vak’, *Het Volk* (22 november 1929).

¹²⁸ Hanes, ‘The Great Depression’, 4.

beurskrach klonk namelijk ‘beginnende tegenspoed’ en na de beurskrach klonk ‘paniek’. *Het Volk*, daarentegen, sluit hier niet goed op aan. Voorafgaand aan de beurskrach schreef deze krant niet over de onrustige economie. Vanaf het moment dat de beurskrach had plaats gevonden, verkondigde deze krant wél direct een paniekstemming. Deze paniekerige toon nam in de loop van november af en veranderde in onbegrip voor het niet verwachten van de beurscrisis. Dit standpunt is opzienbarend omdat *Het Volk* zelf niet berichtte over een aanstaande economische crisis.

De vernieuwende betekenis van ‘crisis’ in een crisisdiscours

De beurskrach heeft geleid tot een verschuiving in het discours van de kranten. De vorige twee hoofdstukken hebben bewezen dat de economische crisis vrijwel direct een crisisdiscours teweegbracht. De kranten schreven regelmatig over deze economische malaise en deze gebeurtenis werd ook snel bestempeld als een crisis. Volgens de theorieën van, de al eerdergenoemde, historici Hans Erick Bödeker en Willem Frijhoff heeft een discoursverandering te maken met veranderende betekenissen van begrippen.¹²⁹ Dit hoofdstuk wil aantonen dat de beurscrisis een veranderende betekenis van het begrip ‘crisis’ teweeg heeft gebracht. Aan de hand van de methode *close reading* wordt onderzocht welke connotaties worden gerelateerd aan het begrip ‘crisis’. De woorden omtrent een begrip, in dit geval ‘crisis’, bepalen namelijk ook de betekenis van een begrip. Volgens Bödeker en Frijhoff kunnen de aspecten ‘tijdsbesef’ en ‘emotionele waarde’ een verandering in de betekenis van een begrip duiden.¹³⁰ Het tijdsbesef doelt op een verandering binnen de maatschappij, waarbij men de realiteit op een vernieuwende manier aanschouwt. De emotionele waarde bepaalt hoe verbonden men zich voelt met deze verandering. Volgens historica Lotte Jensen verschaftte een tekst niet alleen informatie, maar gaf het ook een betekenis.¹³¹ Oftewel, vernieuwende informatie kan leiden tot vernieuwende betekenissen. Als eerste wordt onderzocht op welke manier het begrip ‘crisis’, voorafgaand aan de beurskrach, werd gebruikt bij andere crisissituaties. Daarna wordt onderzocht of het begrip ‘crisis’, door toedoen van de beurskrach een vernieuwende betekenis kreeg. Voor alle drie de kranten wordt op deze manier bepaald of het begrip ‘crisis’ een vernieuwende betekenis heeft gekregen. Dit hoofdstuk behandelt de volgende vraag: leidde de beurskrach tot een verandering in de betekenis van het begrip ‘crisis’ in de kranten *De Telegraaf*, *Het Algemeen Handelsblad* en *Het Volk*?

¹²⁹ Frijhoff, ‘Conceptual History, Social History and Cultural History’, 113.

¹³⁰ Idem.

¹³¹ Lotte Jensen, ‘De opmars van *Disaster Studies*’, 11.

In aanloop naar de beurskrach schreef *De Telegraaf* vooral over crisissituaties die gerelateerd waren aan politiek, industrie, landbouw en handelsrelaties. Elk van deze onderwerpen werd snel aangeduid als een crisis. Deze crisissituaties waren allen niet zo ingrijpend als de economische crisis, waardoor deze crises een andere interpretatie betrof. In een artikel over de politieke situatie in Duitsland werd geschreven: *'In het algemeen gesproken, verkeert het Duitse gemeentenwezen in een crisis. Dat de komende gemeenteraadsverkiezingen er veel toe zullen bijdragen, om deze crisis te overwinnen'*¹³² Dit citaat toont aan dat de crisis al vast is gesteld. Er is geen twijfel dat er sprake is van een crisis. Ook in een artikel over de graanproductie werd de crisis als iets tastbaars omschreven. *'Daar zij van meening is, dat de crisis in de opslagplaatsen van tarwe nu voorbij is.'*¹³³ Ook deze passage geeft aan dat de crisis al was vastgesteld. *De Telegraaf* schreef, zoals eerder aangetoond, wel enkele keren over de aanstaande economische crisis. In deze artikelen bevatte het begrip 'crisis' al andere connotaties die passen bij de veranderende begripselementen van Frijhof en Bödeker. In het artikel van 4 oktober, waar de hachelijke economische situatie voor het eerst werd benoemd, stond: *'Als de economische stabiliteit niet terugkeert, zien de banken een crisis die nog niet eerder werd doorgemaakt'*.¹³⁴ Een crisis wordt hier al als een toekomstig onheilspellende situatie weergegeven. Er is sprake van een aanstormende crisis die grote onzekere gevolgen kan hebben. Het tijdsbesef voor deze crisis is er nog niet, waardoor deze aanstaande crisis als iets ontastbaars wordt beschreven.

Na de beurskrach werd, logischerwijs, vaker geschreven over de beurscrisis. *De Telegraaf* had als werkwijze om deze gebeurtenis op hun karakteristieke wijze te commentariëren. *De Telegraaf* bracht de beurskrach als een toekomstige wereldwijde economische crisis, waarvan de ernst nog niet zeker was en waar heel de bevolking door zou worden getroffen. De emotionele waarde van deze crisis steeg dus bij *De Telegraaf*. Ook veranderde het tijdsbesef van deze crisis in een ongewis toekomstplan. Het was namelijk nog niet duidelijk wanneer deze economische crisis ten einde zou zijn. In een artikel van 26 oktober stond: *'Hieruit blijkt dat de financiële der gansche wereld zeer ongezond is en deze paniek is een waarschuwing, dat men thans staat voor de grootste financiële crisis, die de wereld ooit heeft meegemaakt.'*¹³⁵ Op 30 oktober stond in een artikel: *'Nog nimmer te voren*

¹³² 'Crisis in de Duitse gemeente-financiën', *De Telegraaf* (18 oktober 1929).

¹³³ 'Canadeesche graantransporten. Beperking van de verscheping opgeheven', *De Telegraaf* (16 oktober 1929).

¹³⁴ 'Beurstopics. De daling op de fondsenmarkt', *De Telegraaf* (4 oktober 1929).

¹³⁵ 'Beurscrisis te New York', *De Telegraaf* (26 oktober 1929).

werd een dergelijke crisis beleefd als thans het geval is.¹³⁶ In deze twee passages wordt ‘crisis’ als iets abstracts gezien. Men is zich ervan bewust dat er een crisis is, maar men weet niet wat de gevolgen en het tijdsfad van deze crisis betreft. Het begrip ‘crisis’ bevat hierom een heel onduidelijke en onzekere connotatie, wat overeenkomt met het algehele crisisdiscours.

Ook *Het Algemeen Handelsblad* schreef voorafgaand aan de beurskrach vooral over dezelfde thematiek als *De Telegraaf*. In een krantenartikel over een crisis op een zeeliedenconferentie, stond: *‘Eene crisis is ontstaan met de afwezigheid van de Engelsche reeders en de Noorsche delegatie in haar geheel, waardoor 50 % van de koopvaardijvloot der wereld niet vertegenwoordigd is.’*¹³⁷ In dit citaat wordt de oorzaak van de crisis benoemd en verderop in het artikel wordt ook een oplossing genoemd. De ‘crisis’ is hier dus tastbaar en het tijdsfad is bekend. Net zoals *De Telegraaf* benoemde *Het Algemeen Handelsblad* ook al een mogelijk aanstaande economische crisis. Deze aanstaande crisis werd in deze krant ook weergegeven als iets ongrijpbaars, wat een grote impact zou kunnen hebben: *‘Mocht de depressie in het buitenland aanhouden, dan zou onze markt zich aan den invloed den crisis niet kunnen onttrekken.’*¹³⁸ Voorzichtig wordt hier de toekomstige impact van deze crisis benoemd. Deze passage bevindt zich op de rand van de veranderende betekenis van ‘crisis’.

Na de beurskrach namen ook de artikelen van *Het Algemeen Handelsblad*, gerelateerd aan de beurscrisis, toe. Voor deze krant was een beheerste berichtgeving heel kenmerkend, maar in enkele artikelen was sprake van paniek. Hierdoor werd de emotionele waarde van het bericht sterker: *‘Velen zullen met een beklemd gevoelen vanmorgen naar het ochtendblad hebben gegrepen om te zien welke verwoestingen de crisis in New York thans weer had aangericht.’*¹³⁹ Dit citaat toont een hogere emotionele waarde, doordat de lezers erbij worden betrokken. De crisis wordt hier als onophoudend beschreven, die nog lang niet zou eindigen. Ondanks deze emotioneel-betrokken berichtgeving publiceerde *Het Algemeen Handelsblad* vooral artikelen waarin de beurscrisis met een afstandelijke stijl werd beschreven: *‘Geen crisis zou den toestand van deze bankencrisis kunnen evenaren.’*¹⁴⁰ Deze passage vertelt op een beheerste manier dat deze economische crisis nagenoeg niet te bevatten is en toont aan dat het tijdsbesef voor deze crisis heel onzeker is. De betekenis van het begrip ‘crisis’ verandert

¹³⁶ ‘Paniekstemming op de New Yorksche beurs’, *De Telegraaf* (30 oktober 1929).

¹³⁷ ‘De Crisis op de zeeliedenconferentie’, *Het Algemeen Handelsblad* (11 oktober 1929).

¹³⁸ ‘Effecten en geldmarkt. Wekelijks overzicht’, *Het Algemeen Handelsblad* (5 oktober 1929).

¹³⁹ ‘Beursoverzicht. De indruk van de crisis in New York’, *Het Algemeen Handelsblad* (29 oktober 1929).

¹⁴⁰ ‘Economische toestand in de Ver. Staten’, *Het Algemeen Handelsblad* (5 november 1929).

dus vooral op basis van het tijdsbesef. Men weet niet hoe schadelijk deze crisis zal zijn en de gevolgen zijn nog veelal onduidelijk

Het Volk schreef vóór de beurskrach geen één keer over de aanstaande erbarmelijke economische situatie. Hun crisisberichtgeving was voornamelijk gericht op onderwerpen gerelateerd aan hun socialistische onderwerpen. Zo schreef *Het Volk* een artikel over de werkloosheidsverzekering: *‘De crisis bezworen. Gewijzigde werkloosheidsverzekering met groote meerderheid aangenomen.’*¹⁴¹ In dit voorbeeld wordt de crisis ook als iets tastbaars beschouwd. De crisis was namelijk voorkomen door een nieuwe werkloosheidsverzekering. Tevens betreft deze crisis een relatief klein onderwerp, die niet in de buurt komt van de economische crisis. Ook een artikel over een politieke socialistische crisis past bij de bovenstaande toelichting: *‘De dwaasheid van de in de persbanken loopende geruchten, dat thans de arbeidersgroep zou weglopen en een nieuwe crisis zou veroorzaken.’*¹⁴² Deze passage toont voornamelijk aan dat crisisberichtgeving gericht is aan socialistische onderwerpen.

Na de beurskrach veranderde deze afstandelijkheid, wat betreft de economische situatie, direct. *Het Volk* berichtte meermaals over de beurscrisis. Kort na de beurskrach schreef deze krant vooral over de paniekstemming die de crisis had opgeleverd. Deze artikelen verwezenlijken de emotionele waarde en het veranderende tijdsbesef, die ‘crisis’ een andere betekenis geeft. Ook *Het Volk* beschreef deze economische crisis namelijk als iets ongrijpbaars, waarvan de gevolgen nog niet duidelijk in kaart konden worden gebracht: *‘Door een plotselinge koersdaling werden zooveel aandelen, met de noodige paniek, op de markt gebracht, dat binnen korten tijd voor 800 miljoen pond werd verkocht, waardoor een onwerkelijke crisis nu heerst.’*¹⁴³ Een tijd later werd deze economische crisis weer op een andere manier geïnterpreteerd door *Het Volk*. Vanaf toen werd de crisis beschouwd als iets wat voorkomen had kunnen worden. De ‘crisis’ was niet ongrijpbaar, maar juist uitermate grijpbaar, omdat de crisis zelf veroorzaakt was. Een volgend citaat toont deze ommekeer aan: *‘De crisis van oktober 1929 is met gronden van weten aangekondigd, in het in mei van dit jaar verschenen boek, waaraan de schrijver blijkens de dateering van het voorwoord op 5 november de laatste hand legde.’*¹⁴⁴ Uit dit voorbeeld blijkt dat de crisis inderdaad heel tastbaar is, omdat wordt beweerd dat de crisis al te verwachten was. Het tijdspad van de crisis

¹⁴¹ ‘Stresemann’s laatste werk!’, *Het Volk* (3 oktober 1929).

¹⁴² ‘De konferentie vindt weer voortgang’, *Het Volk* (17 oktober 1929).

¹⁴³ ‘Krisis op de NewYorksche beurs’, *Het Volk* (25 oktober 1929).

¹⁴⁴ ‘Het krisis-verschijnsel ontleed’, *Het Volk* (11 november 1929).

kon worden gebaseerd op de theorieën van de personen die deze economische crisis voorspelden.

In alle drie de kranten is een zekere verandering in de betekenis van het begrip ‘crisis’ ontstaan, wat overeenkomt met het crisisdiscours. Over het algemeen bracht het crisisdiscours onzekerheid, twijfelachtigheid en emotionele verbondenheid met zich mee. Deze aspecten komen, na de beurskrach, ook voor in de betekenis van ‘crisis’. *De Telegraaf* verwezenlijkte de grootste verandering in betekenis van ‘crisis’. De paniekstemming maakte de crisis ontastbaar, ongrijpbaar en bracht een hogere emotionele waarde met zich mee. Het tijdsbesef speelde een belangrijke rol omdat *De Telegraaf* de gevolgen van de crisis niet in kon schatten. *Het Algemeen Handelsblad* liet ook een zekere ontwikkeling zien in de betekenis van ‘crisis’. In vergelijking met *De Telegraaf*, kreeg ‘crisis’ een lagere emotionele waarde omdat *Het Algemeen Handelsblad* een beheerste-afstandelijke berichtgeving hanteerde. Deze krant behandelde deze crisis eveneens als iets ongrijpbaars, wat betreft het tijdsbesef, omdat zij de gevolgen ook niet kon inschatten. *Het Volk* kent een andere ontwikkeling, waarbij vlak na de beurskrach een tijdelijke verandering in de betekenis van ‘crisis’ ontstond, die voornamelijk overeenkwam met *De Telegraaf*. Door de paniekstemming konden de gevolgen lastig worden ingeschat en werd de crisis als ongrijpbaar geuit. Een moment later werd de crisis ineens ervaren als compleet grijpbaar. Volgens *Het Volk* had de economische crisis namelijk verwacht moeten worden en had hier al direct op geanticipeerd moeten worden.

Conclusie

Voorafgaand aan de beurskrach, meldde alleen *De Telegraaf* en *Het Algemeen Handelsblad* sporadisch over een aanstaande economische crisis. Deze artikelen benoemden ook dat deze eventuele crisis grote gevolgen zou kunnen hebben voor de maatschappij. Dit aspect, ‘beginnende tegenspoed’, wat past bij de crisistheorie van Minsky, ontbreekt in de artikelen van *Het Volk*. Deze krant schreef niet over een aanstaande economische crisis. Het verschil in schrijfstijl tussen *De Telegraaf* en *Het Algemeen Handelsblad* viel ook op. De sensationele en schreeuwerige toon van *De Telegraaf* benoemde dat een aanstaande crisis direct zou worden

afgewend. *Het Algemeen dagblad* schreef daarentegen dat het lastig zou zijn om een crisis te voorkomen, indien de koersen bleven dalen. In twee van de drie geanalyseerde kranten ontstond dus al een lichtelijk crisisgevoel, wat over werd gebracht op de lezers. Dit gaat in tegen de algemene trend, die veronderstelt dat de beurskrach en de economische crisis uit de lucht kwamen vallen.

Vrijwel direct na de beurskrach, ontstond een crisisdiscours in de kranten, waarbij de artikelen veelal een paniekerige toon bevatten. De krantenartikelen bevatten veel onzekerheid, twijfelachtigheid en onduidelijkheid wat past in een crisisdiscours. *De Telegraaf* bracht de meeste paniek, door meermaals te vermelden, dat zo een dergelijke crisis niet eerder was voorgekomen. Dit is opmerkelijk omdat *De Telegraaf* vóór de beurskrach nog schreef dat een crisis gemakkelijk af te wenden viel. Deze tegenstrijdigheid is kenmerkend voor een krant die schrijft op basis van sensatiezucht. *Het Algemeen Handelsblad* wijzigde het paniekerige geluid snel naar een relativerend geluid, die vooral oorzaken en eventuele gevolgen benoemde van deze economische crisis. *Het Volk* onderging de grootste discoursverandering. Vóór de beurskrach ontbrak alle berichtgeving over een aanstaande economische crisis en na de beurskrach was er direct een paniekberichtgeving. Deze paniek sloeg, opvallenderwijs, snel om in onbegrip, waarom de crisis niet verwacht werd.

Naast deze discoursontwikkeling, heeft er ook een betekenisontwikkeling plaats gevonden wat betreft het begrip 'crisis'. Aan de hand van de aspecten 'tijdsbesef' en 'emotionele waarde' heb ik aangetoond dat een begripsontwikkeling ook plaatsvindt na de 'Zadeltijd'. Het begrip 'crisis' kreeg een nieuwe lading, door toedoen van de beurskrach, omdat deze economische crisis veel onzekerheid, onduidelijkheid en maatschappelijke impact betekende. Hierdoor was niet duidelijk wanneer deze crisis, die een hogere emotionele waarde had door de grote betrokkenheid, zou eindigen. De ontwikkeling die het discours doormaakte in de drie kranten, komt veelal overeen met de begripsontwikkeling. *De Telegraaf* bestempelde de 'crisis' als ongrijpbaar met een hogere emotionele waarde, in vergelijking met de overzichtelijke en grijpbare crises voorafgaand aan de beurskrach. *Het Algemeen Handelsblad* behandelde de 'crisis' ook als ongrijpbaar, maar de emotionele waarde veranderde nauwelijks door de beheerste toon van deze krant. *Het Volk* behandelde de 'crisis', vlak na de beurskrach, als iets uiterst ongrijpbaar. Een tijdje later veranderde dit tijdsbesef en werd de 'crisis' als heel grijpbaar beschouwd, omdat deze crisis, simpelweg, voorkomen had kunnen worden.

Al met al heeft de beurskrach geleid tot een crisisdiscours in de kranten. Elke krant bracht wel haar eigen crisisberichtgeving tot stand. De krant gaf ook zelf een betekenis aan de economische crisis, waardoor lezers per krant verschillend beïnvloed werden. Het crisisgevoel werd voornamelijk benadrukt door de paniekerige toon die de kranten veelal gebruikten. Tevens bracht een economische crisis, in deze mate, veelal aspecten mee die behoren tot crisisverwerking, zoals onzekerheid, onduidelijk en twijfelachtigheid. De kranten versterkten dus het crisisgevoel veel van deze kenmerken toe te passen in de artikelen. Daarnaast bewijzen de overeenkomstige ontwikkelingen in discours en begrip, dat een discoursanalyse en een begripsanalyse elkaar versterken. Voor een vervolgonderzoek is het interessant om de ontwikkeling van discours en begrip in kranten te duiden rondom andere grote crises die plaatsvonden in de twintigste eeuw, zoals de Eerste Wereldoorlog of de Tweede Wereldoorlog. Betrof deze twee gigantische crises eenzelfde ontwikkeling in discours en begrip?

Literatuurlijst:

Krantenartikelen:

De Telegraaf:

- 'Beurscrisis te New York', *De Telegraaf* (27 oktober 1929).
- 'Beurstopics. De daling op de fondsenmarkt', *De Telegraaf* (4 oktober 1929).
- 'Beurstopics. Een Amerikaansch oordeel over de Amerikaanse markt', *De Telegraaf* (5 oktober 1929).

- 'Canadeesche graantransporten. Beperking van de verscheeping opgeheven', *De Telegraaf* (16 oktober 1929).
- 'Canadeesche graantransporten. Beperking van de verscheeping opgeheven', *De Telegraaf* (16 oktober 1929).
- 'Cechië's politieke crisis. Beide Slovaaksche ministers afgetreden', *De Telegraaf* (9 oktober 1929).
- 'Crisis in de Duitsche gemeente-financiën', *De Telegraaf* (18 oktober 1929).
- 'De crisis op de beurs te New York. Klokkenspel der Trinity-kerk overstemd', *De Telegraaf* (25 oktober 1929).
- 'De crisis op de koffiemarkt. Catastrophale prijsdaling', *De Telegraaf* (17 oktober 1929).
- 'De economische toestand der V.S.', *De Telegraaf* (2 november 1929).
- 'De koersdaling te New York', *De Telegraaf* (28 oktober 1929).
- 'Dreigende stakingen in Brische wolindustrie', *De Telegraaf* (28 oktober 1929).
- 'Dreigt revolutie in Bolivia? Verzet tegen President Siles. Van dictatoriaal optreden beschuldigd', *De Telegraaf* (8 oktober 1929).
- 'Feiten van den Dag', *De Telegraaf* (26 oktober 1929).
- 'Groote ontstemming onder de Britsche mijnwerkers', *De Telegraaf* (1 november 1929).
- 'Het Nederlandse scheepsbouwbedrijf: geringe financiële verbetering', *De Telegraaf* (19 oktober 1929).
- 'Koffiebeurs te Rio De Janeiro. Sluiting gedurende de geheele week', *De Telegraaf* (30 oktober 1929).
- 'Landbouw beetwortelcampagne in vollen gang', *De Telegraaf* (15 oktober 1929).
- 'Oorsprong van den opstand in China', *De Telegraaf* (14 oktober 1929).
- 'Paniekstemming op de New Yorksche beurs', *De Telegraaf* (30 oktober 1929).
- 'Volkenbond en landbouwcrisis. Agronomen worden tot besprekingen uitgenoodigd', *De Telegraaf* (27 oktober 1929).

Het Algemeen Handelsblad:

- 'Beurs en nijverheid. Reorganisatie van de Parijsche geldmarkt', *Het Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1929).
- 'Beursoverzicht een algemeen krachtig herstel', *Het Algemeen Handelsblad* (30 oktober 1929).

- 'Beursoverzicht', *Het Algemeen Handelsblad* (29 oktober 1929).
- 'De crisis in de graanvoorziening. De noodkreet van Tardieu', *Het Algemeen Handelsblad* (16 oktober 1929).
- 'De Crisis op de zeeliedenconferentie', *Het Algemeen Handelsblad* (11 oktober 1929).
- 'De Koffie-crisis. Een Braziliaansche leening op bezwarende voorwaarden', *Het Algemeen Handelsblad* (18 oktober 1929).
- 'Dreigend conflict in de wol-industrie', *Het Algemeen Handelsblad* (23 oktober 1929).
- 'Economische toestand in de Ver. Staten', *Het Algemeen Handelsblad* (5 november 1929).
- 'Effecten- en geldmarkt. Wekelijksch overzicht', *Het Algemeen Handelsblad* (5 oktober 1929).
- 'Het schip der millionnaires. Tijding van de crisis aan de New Yorksche beurs bereikt hen ik open zee', *Het Algemeen Handelsblad* (31 oktober 1929).
- 'Koersen en Waarden. De oorzaken van een beurscrisis. De beteekenis voor speculant en voor den belegger', *Het Algemeen Handelsblad* (26 oktober 1929).
- 'Wekelijks overzicht', *Algemeen Handelsblad* (28 oktober 1929).

Het Volk:

- 'Arbeidskonferentie. Vandaag valt de beslissing', *Het Volk* (17 oktober 1929).
- 'De Amerikaansche crisis van 1929 door S. De Wolff', *Het Volk* (1 november 1929).
- 'De doodendans op de beurs te New york', *Het Volk* (6 november 1929).
- 'De houding der socialisten', *Het Volk* (23 oktober 1929).
- 'De konferentie vindt weer voortgang', *Het Volk* (17 oktober 1929).
- 'De crisis bezworen. Gewijzigde werkloosheidsverzekering met groote meerderheid aangenomen', *Het Volk* (3 oktober 1929).
- 'Het krisis-verschijnsel ontleed', *Het Volk* (11 november 1929).
- 'Krisis op de New Yorksche beurs', *Het Volk* (25 oktober 1929).
- 'Leve de pof!', *Het Volk* (5 november 1929).
- 'Millioenen verloren tijdens een beurspaniek', *Het Volk* (30 oktober 1929).
- 'Paniek', *Het Volk* (30 oktober 1929). 'De angst nog levendig', *Het Volk* (31 oktober 1929).
- 'Stresemann's laatste werk!', *Het Volk* (3 oktober 1929).
- 'Terugslag van de financieele krisis in Amerika op het vak', *Het Volk* (22 november 1929).

Secundaire literatuur:

- Bardoel, J., *Journalistieke cultuur in Nederland* (Amsterdam 2002).
- Bödeker, H.E., 'Concept-Meaning – Discourse. Begriffsgeschichte reconsidered' in: Iain Hampsher-Monk, Karin Tilman en Frank van Vree, *Concepts: Comparative Perspectives* (Amsterdam 1998) 51-64.
- Bos, R., 'De opkomst van de 'Nationale ramp'' in: Lotte Jensen, *Crisis en catastrofe: De Nederlandse omgang met rampen in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2021) 25-46.
- Boterman, F., *Tussen utopie en crisis: Nederland in het interbellum 1918-1940* (Amsterdam 2021).
- Broersma, M., 'Botsende stijlen: De Eerste Wereldoorlog en de Nederlandse journalistieke cultuur', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 2:2 (1999) 41-68.
- Deuze, M., *Wat is Journalistiek?* (Amsterdam 2004).
- Frijhoff, W., 'Conceptual History, Social History and Cultural History: the Test of Cosmopolitanism' in: Iain Hampsher-Monk, Karin Tilman en Frank van Vree, *Concepts: Comparative Perspectives* (Amsterdam 1998) 103-113.
- Galbraith, J.K., *De crash van 1929* (Amsterdam 2009).
- Hanes, R., 'The Great Depression: Journalism 1929-1940', *Historic Events for Students* 1:1 (2002) 2-55.
- Jensen, L., 'De opmars van *Disaster Studies*: nieuwe perspectieven in het rampenonderzoek' in: Lotte Jensen, *Crisis en catastrofe: De Nederlandse omgang met rampen in de lange negentiende eeuw* (Amsterdam 2021) 7-24.
- Jong, de, H., *De Crisis van de jaren dertig: verloren jaren of een grote sprong voorwaarts?* (Groningen, 2012).
- Kindleberger, C.P. & Aliber R., *Manias, panics and crashes* (New Jersey 2005).
- Klemann, H., *Tussen Reich en Empire: De economische betrekkingen van Nederland met zijn belangrijkste handelspartners: Duitsland, Groot-Britannië en België en de Nederlandse handelspolitiek, 1929-1936* (Amsterdam 1990).
- Kossleck, R., 'Introduction and Prefaces to the *Geschichtliche Grundbegriffe*', vert. M. Richter, *Contributions to the History of Concepts* 6:1 (2011) 1-37.
- Kotisová, J., *Crisis Reporters, Emotions and Technology* (2019).

- Papadoulou, L., Theodora A., Pandia, M.A., 'Economic Crisis and Trauma Journalism: Assessing the emotional toll of reporting in crisis-ridden countries', *Communications* 47:3 (2022) 350-374.
- Rock, R., *Het Volk zestig jaar, 1891-1951* (1951).
- Scheijen, van, S., 'Financiële crises in de media: Framingonderzoek naar berichtgeving over financiële crises in Nederlandse dagbladen' *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:1 (2011) 114-139.
- Wijfjes, H., 'De constructie van crises. Enige inleidende beschouwingen over nieuwsdynamiek en geschiedenis' *Historisch Tijdschrift* 145:1 (1999) 359-372.